

Helénistická náboženství

Hledání jednoty v odcizeném světě

Chronologie

- Helénismus

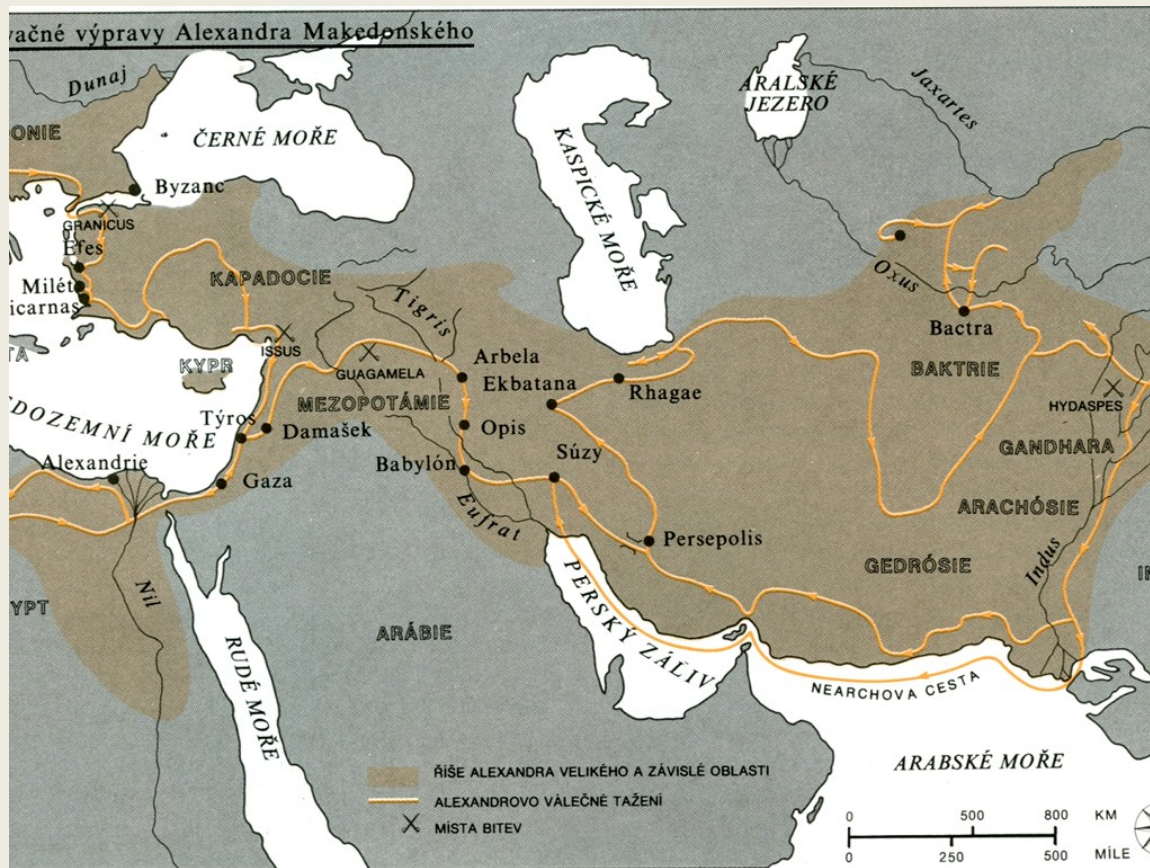
- Historické vymezení:

- vláda a výboje Alexandra Makedonského/Velikého (356-323 př.n.l.)
- konvenční mezník - končí 30 př.n.l. Augustovým připojením Egypta k Římskému impériu

- Kulturně dějinné vymezení:

- vláda a výboje Alexandra Makedonského/Velikého (356-323 př.n.l.) – systematické budování univerzální říše spojené řeckým jazykem a kulturou
- nezvratné změny sociálně politického světa Řeků – lokální svět klasické řecké *polis* se mění v kosmopolitní vizi nadnárodní *polis*
- helénistická kultura a studium helénistických náboženství končí oficiálním přijetím a legitimizací jediné náboženské alternativy na konci 4. století – křesťanství

- Helénistická náboženství = náboženské formy a praktiky mnoha etnik, které se samy řadily k obyvatelům rozsáhlého světa spojeného dočasně mocensky a dlouhodobě jazykově a kulturně až do vzniku světa křesťanského (období kulturní a náboženské změny)

Alexandrovo válečné tažení a rozsah jeho říše

Díky Alexandrově politice se proměnila nejen politická, ale také kulturní a náboženská mapa antického světa.

- Zdroj: Oliphantová 1993: 112.

Alexandr Veliký (Μέγας Αλέξανδρος ο Μακεδών)

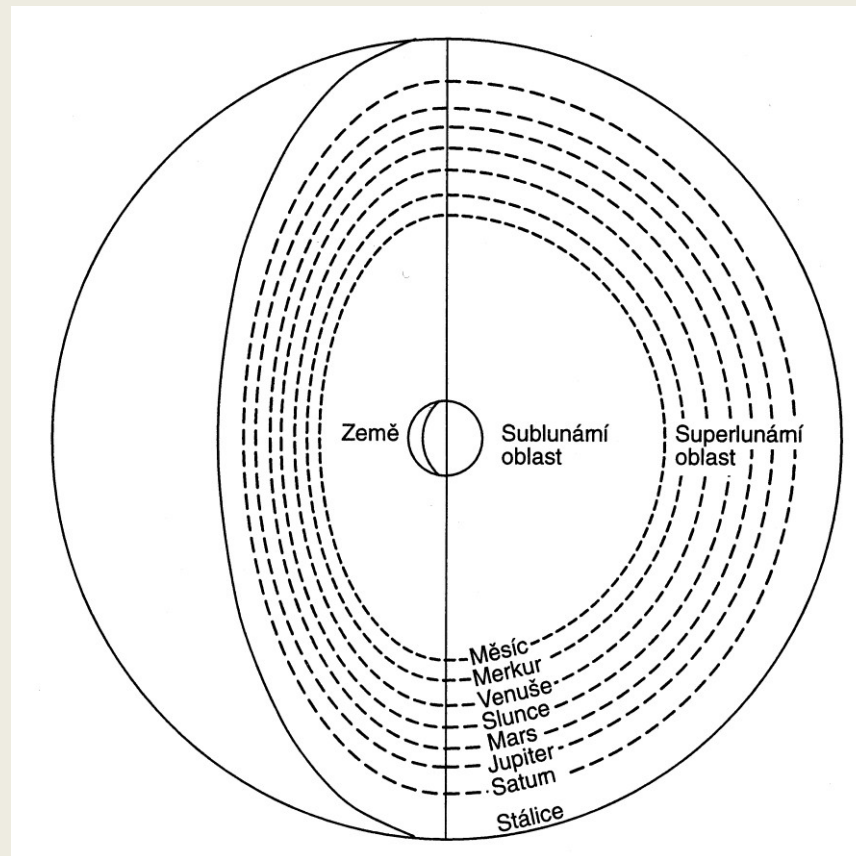
*20. a 30. července 356 př.n.l. v Pelle – +10. nebo 11. června 323 př.n.l.
v Babylóně

Náboženství v době helénistické

- **PROMĚNY SVĚTA**

- Helénistický svět:

- *koiné* (historická podoba řečtiny, společný rámec komunikace)
- kosmopolitismus – hranice *polis* jsou vzdálené – ztráta jistot dosud fungujícího řádu
- ptolemaiovský systém – geocentrický obraz kosmu oddělil zemskou (sublunární) sféru od nebeské (superlunární) sféry propastí kosmického prostoru – obtížnější komunikace s „nebešťany“
- Nová architektura kosmu + nová mezinárodně politická topografie = nový hierarchický a horizontální rámec helénistického světového systému
- Nová struktura náboženských forem pro tento nový svět

Ptolemaiovský kosmos

Zemi obklopuje sedm oddělených planetárních sfér. Planetou nejbližší Zemi byl Měsíc, pak Merkur, Venuše, Slunce, Mars, Jupiter a nejdálší Saturn.

▪Zdroj: Martin 1997: 8.

Náboženství v době helénistické

- Proměny ve sféře náboženství a filosofického myšlení
 - Rostoucí pocit nejistoty
 - Hledání způsobů eliminace nejistot a zajištění předvídatelného a spokojeného života

- Život je ovlivňován „hrou“ sympatie a antipatie
 - *Týché/Fortuna* - *Štěstěna*, osud – ovlivnit je může
 - V náboženské rovině:
 - tradiční zbožnost – *pietas* (úcta k bohům – viz řecká *eusebeia*, řádné vztahy mezi lidmi a bohy i lidmi navzájem, věštění, magie) – poznání řádu věcí je samozřejmé a lidem dostupné, lokálně zakotvené strategie existence
 - mysterijní zbožnost – *mysterium* (tradiční řecké kultury Démétrý, Dionýsa, nové Ísidy, Kybelé, Mithry aj.) – vycházejí ze systémového řádu věcí, ale není snadno dostupný/poznatelný – zasvěcencům k němu umožňuje proniknout
 - *Gnósis* (z řeckého *gnósis*, poznání) - učení, podle něhož spása závisí na poznání, nikoli na rituální praxi. Jde o hlubší zjevené duchovní poznání, charakteristické svým odvratem od hmotného světa
 - Různé náboženské strategie se doplňují a násobí (není žádný prvek konkurence)

Náboženství v době helénistické

- **Bloudění – hledání** - metafora pro situaci v helénistickém světě
 - Pramen: Apuleius, *Zlatý osel*, přel. Václav Bahník, (Antická knihovna 22), Praha: Svoboda 1974)
 - Cílem hledání je spása – jako opak nejistoty, v antickém světě se týká především stávajícího života – jako eliminace nepříznivé Štěstěny
- **Náboženská a kulturní změna**
 - Proces trvající přes celé helénistické období
- **Synkretismus – proměny náboženské mapy helenistického světa**
 - Proces zapojování tradice a inovací v kosmopolitním helénistickém prostředí

Helénistický náboženský systém – synkretismus

- Synkretismus

- směsice vzniklá díky historické náhodě ?

- Helénistický náboženský systém:

- ...Tak jako Kréťané, kteří se stále jeden proti druhému bouří a vedou spolu války, ale když zaútočí vnější nepřítel, zanechají rozbrojů a spojí se – oni tonu říkají „synkretismus“, tedy „společné kréťanství“. (Plútarchos, *De Fraterno Amore* 19)

- Helénistický náboženský systém

- Koherentní vzorce vztahů v mnoha systémových jednotlivostech

Panteon

- Polyteistický panteon
- Antropomorfní podoba božstev
- Mnohá božstva diferencovaných sfér vlivu a oblastí pravomocí
- Roste význam chtonických božstev spojených se Zemí: Démétér, Ísis, Dionýsos
- Roste význam bohyní:
 - Nevyzpytatelná, univerzální vládkyně světa ženského
 - Ísis – nejvýznamnější reprezentantka uvedeného typu

Ísis, lunární Královna Nebe

Kult původně egyptské bohyně se rozšířil na počátku helénistického období do většiny částí římského imperia v podobě mysterijního kultu , kdy byla zotožněna s Démétrou, Afrodítou a dalšími typologicky blízkými bohyněmi.

▪Zdroj: Kunsthistorisches Museum Wien, <http://www.khm.at>.

Mystéria

- Původně vycházela ze systémového řádu věcí podobně jako *pietas*, ale nepředpokládala, že tento řád je snadno dostupný
- Zsvěcení: cesta k proniknutí k pravému řádu věcí
- Výběrová/elektivní forma zbožnosti
- Naděje s nimi spojené – hledání předpověditelného způsobu existence (životní/posmrtná blaženost nikoli překonání smrti)
- pokus o překonání konkrétní situace založené na transformaci vztahu člověk – bohyně/bůh
- Hlavní cíl: zachování tajemství, nikoli propagace víry

Mystéria

- Od helénistického období zahrnují mystéria konkrétní klasické řecké kultury (Déméter, Dionýsos, Orfeus) a postupně také východní kultury, které se šíří díky příznivým podmínkám (Ísis, Kybelé, Mithra)
- Koncept bohů/bohyní
- Dimenze smrti ve všech iniciacích – záležitost rituálního pojetí
- Inicie: vytvoření/založení svazku navázáním genealogického spojení jako součást zasvěcení (např. v eleusínských mystériích zasvěcený je *gennetés theon*)
- Předpokládá mýtus: poskytuje určitý rámec pro verbalizaci více nebo méně významných aspektů mystérií
- Není možné jej považovat za systematický výklad mystérií samotných

Déméter - mystéria

- votivní reliéf
- Déméter, Triptolemos, Persefoné
- 430-440 př.n.l.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:NAMA_Triade_%C3%A9leusinienne.jpg

Mystéria

- Kult boha Mithry

- Inovace v náboženské nabídce helénistického světa
- Mužské spásitelské božstvo mysterijního typu

- Tauroktonie. Mithra zabíjí býka
Rituální scéna mithraistického kultu je obvyklou součástí mithreí.
- Zasněcování v sedmi postupných stupních
- Rozšířen po celém území Římského impéria

Mithra zabíjí býka, jemuž z ocasu vyrůstá svazek obilí. Nad Mithrovým ramenem je havran, který často usedá na jeho plášť. Pod býkem je had a u nohou býka je pes, který olizuje krev vytékající z rány. Do genitálií býka se zakusuje štír. Po stranách stojí dva nosiči pochodní (Kautés pochodeň zvedá, Kautopatés jí míří k zemi). Obvykle je scéna rámována znameními zvěrokruhu, v horních rozích často obsahuje také slunce a měsíc. Interpretace je obtížná vzhledem k tomu, že není zachován mýtus, většinou se však orientuje na astrologickou symboliku, kterou potvrzují znamení zvěrokruhu přítomná prakticky vždy na vyobrazeních tauroktonie.

▪Zdroj: Kunsthistorisches Museum Wien, <http://www.khm.at>.

Helénistická filosofie

- V situaci hledání způsobů vypořádání/smíření se s osudem
 - Pythagoreismus
 - Epikureismus
 - Stoicismus
- Filosofie a zbožnost
 - vládu náhody je možné překonat racionálním myšlením nebo se z ní vymanit
 - filosofie tak mohla sloužit jako průvodce a pomáhat svým vyznavačům vyrovnat se s nahodilostí existence
 - zaměření na naléhavé etické otázky, odmítání Týché

Pozdně helénistická náboženství

- Po zlomu letopočtu se mění
 - Nově důraz na mužská spásitelská božstva
 - Mithra (nově od 1. století n.l.) – inovace, která se stává součástí nabídky mysterijních kultů
 - Ježíš – postupně se šíří jako jeden z proudů raného křesťanství „kult“ Ježíše Krista
 - Nově se šíří helénistickým světem
 - Nabízí odpovědi na jeho problémy
 - Odpovědí je nový koncept spásy – vykupitelský typ božstva
 - Zásadně se liší konceptem exkluzivního monoteismu
 - Během prvních tří století n.l. získává množství stoupenců
 - 313 legalizováno křesťanství jako jedno z náboženství Římské říše
 - 391 zákaz „pohanských“ kultů a uzavírání chrámů antických božstev
 - „Vítězství“ křesťanství – počátek nové náboženské jurisdikce = změna kulturní a náboženská na základě náboženského monopolu

Vstup do chrámu Božího hrobu

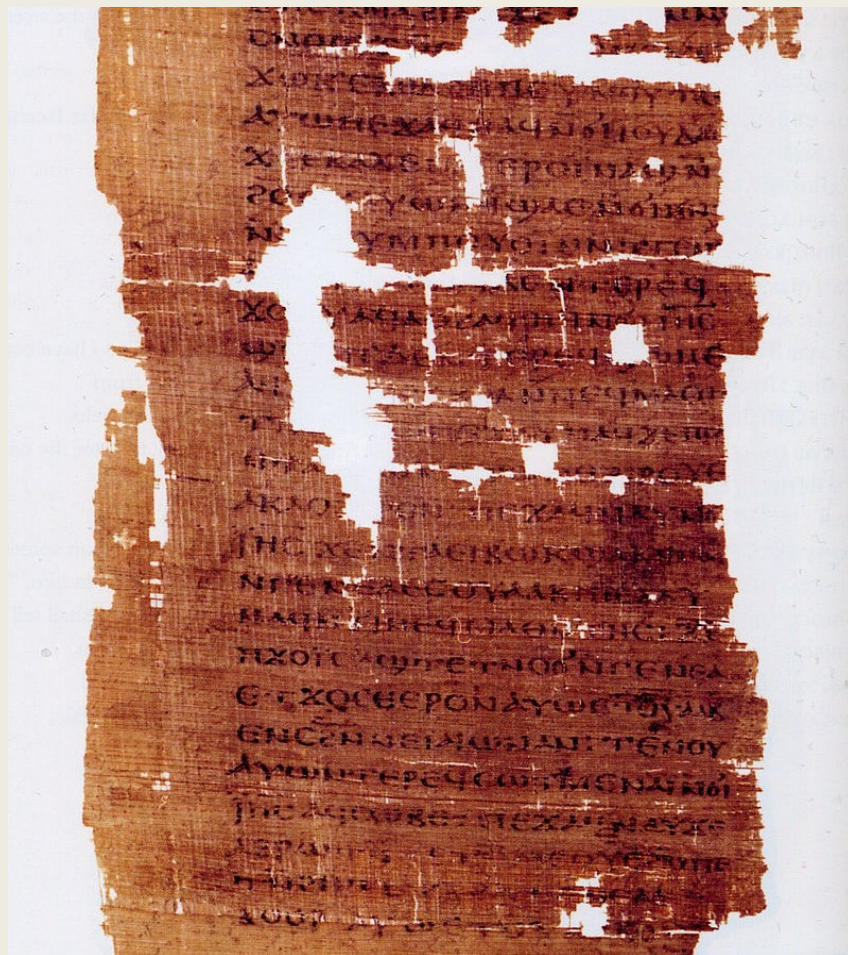

Pozdně helénistická gnóze

- Gnostická filosofická a náboženská strategie
 - Radikálně přehodnocuje stávající svět
 - Odmítnutí a transcendence – mýticko-kosmická reformulace života v negativním smyslu
 - Helenistický vykupitelský model transcendence
 - Charakteristika gnostického diskurzu:
 - Negativní feminní kosmický determinismus
 - Duch nebo duše jako padlá část božského uvězněná v temné a padlé hmotě
 - Transcendentní mužský vykupitelský činitel antitetický hmotě, sympatetický s duší

Pozdně helénistická gnóze

- Křesťanská a nekřesťanská gnóze – mnoho učitelů, mnoho variant
 - Manicheismus
 - Hermetismus
-
- Jidášovo evangelium, Kodex Tchacos
 - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Tchacos_p36.jpg

Použitá literatura

- Burkert, Walter 1987: *Ancient Mystery Cults*, Cambridge – London: Harvard Universitys Press.
- Martin, Luther H. 1997: *Helénistická náboženství*, Brno: Masarykova Univerzita.
- Rudolf, Kurt, *Gnóze. Podstata a dějiny náboženského směru pozdní antiky*, Praha: Vyšehrad 2010.
- Turcan, Robert 1996: *Cults of Roman Empire*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Turcan, Robert 2004: *Mithra a mithraismus*, Praha: Vyšehrad.